

Centre d'Études et de
Recherches d'Histoire des Idées
et des Institutions Politiques
Aix-Marseille université

Aix-Marseille
université
Initiative d'excellence

KỶ YẾU

HỘI THẢO KHOA HỌC QUỐC TẾ

LỊCH SỬ VÀ PHÁP LUẬT VỀ THỜI KỲ PHÁP THUỘC TẠI ĐÔNG DƯƠNG

ACTES DU COLLOQUE INTERNATIONAL
HISTOIRE ET DROIT DE LA PÉRIODE
COLONIALE FRANÇAISE EN INDOCHINE

NHÀ XUẤT BẢN CÔNG AN NHÂN DÂN

TỔ CHỨC NGÀNH TƯ PHÁP TẠI NAM KỲ TRONG BỘ MÁY
CHÍNH QUYỀN ĐÔNG DƯƠNG 99

Lý Nam Hải

BÀN VỀ SỰ ẢNH HƯỞNG CỦA HỆ THỐNG PHÁP LUẬT PHÁP
ĐẾN HỆ THỐNG PHÁP LUẬT VIỆT NAM THÔNG QUA QUÁ
TRÌNH THUỘC ĐỊA HOÁ 111

Trần Ngọc Thúy
Trần Thị Diệu Hương

CHỦ ĐỀ 3

PHÁP LUẬT DÂN SỰ VÀ HÌNH SỰ

CHẾ ĐỊNH THỪA KẾ TẠI VIỆT NAM TRONG THỜI KỲ PHÁP
THUỘC VÀ NHỮNG GIÁ TRỊ KẾ THỪA TRONG HỆ THỐNG
PHÁP LUẬT DÂN SỰ HIỆN ĐẠI 123

Đoàn Đức Lương
Trịnh Tuấn Anh
Đào Đức Hạnh

LƯỢC SỬ DÂN LUẬT VÀ HÌNH LUẬT VIỆT NAM THỜI PHÁP
THUỘC VÀ SỰ TÁC ĐỘNG ĐẾN PHÁP LUẬT DÂN SỰ VÀ
HÌNH SỰ VIỆT NAM HIỆN ĐẠI 161

Hà Lệ Thủy
Lâm Tổ Trang

CHẾ ĐỊNH HƯƠNG HOÀ TRONG THỜI KỲ PHÁP THUỘC TẠI
VIỆT NAM 173

Nguyễn Thị Mỹ Hạnh

QUYỀN HƯỞNG DỤNG TRONG PHÁP LUẬT DÂN SỰ THỜI KỲ
PHÁP THUỘC - NHỮNG GỢI MỞ HOÀN THIỆN PHÁP LUẬT
DÂN SỰ VIỆT NAM HIỆN HÀNH 182

Bùi Lê Hiếu
Lê Duy Định

BIỆN PHÁP CẦM CỐ BẤT ĐỘNG SẢN TRONG PHÁP LUẬT
VIỆT NAM THỜI KỲ PHÁP THUỘC 195

Phan Thị Hồng

CHẾ ĐỊNH TÀI SẢN VÀ QUYỀN SỞ HỮU - SỰ KẾ THỪA CÁC
GIÁ TRỊ CỦA PHÁP LUẬT DÂN SỰ VIỆT NAM HIỆN ĐẠI TỪ
LUẬT PHÁP THỜI KỲ PHÁP THUỘC TẠI ĐÔNG DƯƠNG 213

Kiều Thị Thùy Linh

LƯỢC SỬ DÂN LUẬT VÀ HÌNH LUẬT VIỆT NAM THỜI PHÁP THUỘC VÀ SỰ TÁC ĐỘNG ĐẾN PHÁP LUẬT DÂN SỰ VÀ HÌNH SỰ VIỆT NAM HIỆN ĐẠI

Hà Lệ Thủy*

Lâm Tổ Trang**

Tóm tắt: Năm 1885, sau khi Pháp vào Việt Nam, Pháp đã chia nước ta thành ba kỳ, gồm Bắc kỳ, Trung kỳ và Nam kỳ. Nhận thức được vị trí và vai trò của pháp luật trong đời sống xã hội tại Việt Nam, tại mỗi kỳ, Pháp đã ban hành những văn bản pháp luật tương ứng. Một trong những điểm khác biệt cơ bản của pháp luật Việt Nam thời kỳ Pháp thuộc và thời kỳ trước đó, tức thời kỳ phong kiến, là sự phân chia hệ thống pháp luật Việt Nam thành luật dân sự và tố tụng dân sự cùng với luật hình sự và tố tụng hình sự trong những văn bản khác nhau. Trong phạm vi bài viết này, nhóm tác giả sẽ khái quát qua các văn bản pháp luật về dân sự và hình sự thời kỳ Pháp thuộc, từ đó cho thấy sự tác động của hệ thống dân luật và hình luật thời kỳ Pháp thuộc đến các Bộ luật Dân sự và Hình sự Việt Nam đương đại.

Từ khóa: lược sử, pháp luật dân sự, pháp luật hình sự, Pháp thuộc, Việt Nam.

1. Đặt vấn đề

Năm 1858, thực dân Pháp bắt đầu nổ súng xâm lược nước ta. Năm 1883 - 1884, nhà Nguyễn lần lượt ký Hiệp ước Hácman (Harmand) và Hiệp ước Patenôt (Patenôtre) biến nước ta thành thuộc địa của Pháp. Dưới thời Pháp chia nước ta làm 3 xứ: Bắc kỳ, Trung kỳ, Nam kỳ với chế độ chính trị cũng như pháp luật khác nhau để dễ bề cai trị. Chính vì vậy pháp luật ở thời kỳ này đã có những nét đặc trưng riêng và tạo nên một giai đoạn lịch sử lập pháp đặc biệt của Nhà nước Việt Nam so với các thời kỳ trước và sau này. Trong đó, pháp luật dân sự và hình sự là hai ngành luật chính trong hệ thống pháp luật thời kỳ Pháp thuộc đã trở thành hai mảnh ghép chính không thể thiếu của pháp luật Việt Nam, được các nhà làm luật dưới các chính quyền

* TS. Trường Đại học Luật, Đại học Huế; Email: thuyhl@hul.edu.vn.

** TS. Trường Đại học Mở Thành phố Hồ Chí Minh; Email: trang.lamt@ou.edu.vn.

Phải nhận rằng chúng ta đều cần sự hỗ trợ lẫn nhau, không chỉ là trong các giờ học mà còn trong cuộc sống hàng ngày. Chúng ta cần phải học cách lắng nghe và chia sẻ ý kiến của mình một cách tôn trọng. Khi chúng ta làm được điều này, chúng ta sẽ xây dựng được một môi trường học tập tích cực và hỗ trợ lẫn nhau. Điều này cũng giúp chúng ta phát triển kỹ năng giao tiếp và làm việc nhóm, những kỹ năng cần thiết cho cuộc sống và công việc trong tương lai. Vì vậy, hãy luôn sẵn lòng giúp đỡ bạn bè và cùng nhau tiến bộ.

khác nhau xây dựng và làm nên các bộ luật quy mô, điều chỉnh các quan hệ pháp luật đa dạng trên tất cả các lĩnh vực. Những quy định này chứa đựng các yếu tố văn hóa, kinh tế, chính trị, xã hội với những cái đặc trưng của độ phong kiến lúc bấy giờ. Xét dưới góc độ lịch sử có thể nói rằng, sự ảnh hưởng của chế độ quân chủ ở thời kỳ phong kiến cùng với sự xâm lược của thực dân Pháp đem theo những chính sách cai trị của thực dân đã tạo nên nét đặc trưng về cách xây dựng và quy định điều chỉnh các quan hệ xã hội tồn tại của nhiều Bộ luật Dân sự và Bộ luật Hình sự ở thời kỳ Pháp thuộc. Cho thấy rằng ngay tại trên chính lãnh thổ của một quốc gia với các chế độ cai trị khác nhau vẫn có thể được áp dụng không chỉ đối với người dân ở trên lãnh thổ Pháp mà còn có thể áp dụng đối với người dân thuộc địa của Việt Nam.

2. Lịch sử dân luật thời Pháp thuộc và sự tác động đến pháp luật dân sự Việt Nam hiện đại

Do nhận thức được vị trí, vai trò của pháp luật trong đời sống xã hội, nên sau khi vào Việt Nam và bước đầu thực hiện quyền được quy định trong “Hiệp ước hòa bình và hữu nghị” ngày 5 tháng 6 năm 1862¹, Pháp đã tổ chức bộ máy cai trị tại Việt Nam và đã ban hành những Bộ Dân luật đầu tiên. Trong thời kỳ Pháp thuộc, dưới sự ảnh hưởng của Bộ luật Dân sự Napoléon năm 1804, một số Bộ luật Dân sự đã được ban hành tại Việt Nam, bao gồm:

Thứ nhất, đó là Bộ luật Dân sự giản yếu, còn được gọi theo tiếng Pháp là *Précis de législation civile*, được ban hành vào năm 1883 và được áp dụng tại Nam kỳ và ba thành phố là Hà Nội, Hải Phòng, Đà Nẵng². Bộ luật Dân sự giản yếu của Nam kỳ được xây dựng theo bố cục và tinh thần của Bộ luật Dân sự Pháp năm 1804³. Tuy nhiên, trước khi Bộ luật Dân sự giản yếu của Nam kỳ ra đời, Chính phủ Pháp đã ban hành hai sắc lệnh, trong đó Sắc lệnh thứ nhất quy định về vấn đề quốc tịch và trú quán, Sắc lệnh thứ hai quy định về vấn đề hộ tịch. Các vấn đề còn lại, từ Thiên IV đến Thiên XI mới nằm trong Bộ luật Dân sự Nam kỳ, nên Bộ luật này còn được gọi là

¹ Xem thêm: Báo điện tử Đảng Cộng sản Việt Nam (2024), *Ngày này năm xưa: 05/6*, truy cập tại <https://dangcongsan.vn/ngay-nay-nam-xua/ngay-nay-nam-xua-05-6-666441.html#:~:text=Hi%E1%BB%87p%20%C6%B0%E1%BB%9Bc%20n%C3%A0y%20quy%20%C4%91%E1%BB%8Bnh,Nh%20t%E1%BB%B1%20do%20bu%C3%B4n%20b%C3%A1n.>, truy cập ngày: 01/07/2024.

² Nguyễn Văn Thảo (chủ nhiệm) (1997), *Một số vấn đề về pháp luật dân sự Việt Nam từ thế kỷ XV đến thời Pháp thuộc*, Đề tài nghiên cứu khoa học cấp Bộ, tr. 11.

³ Bộ luật Dân sự Pháp năm 1804, truy cập tại https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_loi/LEGITEXT000006070721/1804-03-25, truy cập ngày: 01/08/2024.

Kỷ yếu Hội thảo khoa học Quốc tế
LỊCH SỬ VÀ PHÁP LUẬT VỀ THỜI KỲ PHÁP THUỘC TẠI ĐÔNG DƯƠNG

Bộ Dân luật giản yếu⁴. Tuy nhiên, Bộ luật này thiên về các vấn đề mang tính cá nhân, trong khi đó yếu tố gia đình không được chú trọng. Ngoài ra, các vấn đề về hợp đồng, tài sản..., không được quy định trong Bộ luật này⁵.

Thứ hai, Bộ luật Dân sự Bắc kỳ được ban hành vào năm 1931. Bộ luật này còn được gọi là Bộ luật Morché, nghĩa là Thống sứ Bắc kỳ. Bộ luật Dân sự Bắc kỳ được chuẩn bị khá công phu, bao gồm 1455 Điều, được chia thành 1 Thiên sơ bộ và 4 Quyển. Thiên sơ bộ quy định các nguyên tắc của pháp luật dân sự hiện đại như: nguyên tắc bất hồi tố, nguyên tắc bình đẳng và tự do cá nhân, nguyên tắc tôn trọng quyền tư hữu⁶ và nguyên tắc tự do khế ước. Quyển thứ nhất của Bộ luật Dân sự Bắc kỳ nói về chủ thể, tiếp nhận có chọn lọc một số nội dung trong Bộ luật Napoléon năm 1804, có sự kết hợp với các giá trị văn hóa truyền thống của người Việt Nam trong các quan hệ hôn nhân, gia đình và thừa kế⁷. Quyển thứ hai Bộ luật Dân sự Bắc kỳ nói về tài sản, quyển thứ ba nói về nghĩa vụ và khế ước, quyển thứ tư nói về cách viện chứng, tức các quy định về chứng cứ trong tố tụng dân sự hiện nay.

Thứ ba, Bộ luật Dân sự Trung kỳ được ban hành năm 1936 (còn gọi là Hoàng Việt Trung kỳ Hộ luật năm 1936⁸). Trong quá trình soạn thảo Bộ luật Dân sự Trung kỳ, các nhà làm luật đã dựa trên khuôn mẫu của Bộ luật Dân sự Bắc kỳ năm 1931 trên nền tảng của Bộ luật Dân sự Pháp năm 1804. Bộ luật Dân sự Trung kỳ năm 1936 bao gồm 5 Quyển, 1709 Điều, nhiều hơn Bộ luật Dân sự Bắc kỳ 254 Điều. Nếu trong Bộ luật Dân sự Bắc kỳ, vấn đề thừa kế được quy định ở Quyển 1 (tại Thiên 11 và 12), thì trong Bộ luật Dân sự Trung kỳ, vấn đề thừa kế được tách ra và chuyển sang Quyển 2 của Bộ luật này. Sự gia tăng về số lượng các điều khoản của Bộ luật Dân sự Trung kỳ là do vấn đề khế ước trong Bộ luật này được quy định rõ ràng hơn, chi tiết hơn so với Bộ

⁴ Phạm Thị Phương Thanh (2021), *Bộ luật Dân sự Bắc Kỳ là gì? Bộ luật Dân sự Nam Kỳ là gì? Bộ luật Dân sự Trung Kỳ là gì?*, truy cập tại <https://luatminhkhue.vn/bo-luat-dan-su-bac-ky-la-gi-tim-hieu-ve-bo-luat-dan-su-bac-ky-.aspx#2-bo-luat-dan-su-nam-ky-la-gi->, truy cập ngày: 01/08/2024.

⁵ Thái Vĩnh Thắng (2009), *Văn hóa pháp luật và những ảnh hưởng tới pháp luật ở Việt Nam*, Tạp chí Nghiên cứu lập pháp, truy cập tại http://www.nclp.org.vn/nha_nuoc_va_phap_luat/van-hoa-phap-luat-phap-va-nhung-anh-huong-toi-phap-luat-o-viet-nam/?searchterm=t%E1%BB%91%20t%E1%BB%A5ng, truy cập ngày: 01/08/2024.

⁶ Nguyễn Văn Khánh (2013), *Nghiên cứu về quyền sở hữu đất đai ở Việt Nam*, Tạp chí Khoa học Đại học Quốc gia Hà Nội, Khoa học Xã hội và Nhân văn, Tập 29, Số 1 (2013) 1-16.

⁷ Thái Vĩnh Thắng (2009), *Tlđđ*.

⁸ Thuật ngữ “hộ luật” được du nhập từ Trung Quốc vào Việt Nam và để chỉ luật dân sự, dùng để phân biệt với hình luật, hưng luật và khái luật (Ngô Huy Cương (2016), *Sự ảnh hưởng của pháp luật Pháp tới luật tư ở Việt Nam*, Tạp chí Nhà nước và Pháp luật, Số 12 (316), T6/2026).

luật Dân sự Bắc kỳ năm 1931 nhằm phù hợp với bối cảnh xã hội Việt Nam trong thời gian đó⁹.

Hai Bộ Dân luật Bắc kỳ năm 1931 và Hoàng Việt Trung kỳ Hộ luật năm 1936 gần như “sao chép” toàn bộ các điều khoản của Bộ luật Dân sự Pháp năm 1804 với các lý thuyết pháp lý của châu Âu lục địa về quyền tài sản và các khái niệm vốn chưa từng có ở Việt Nam trước đây như: bất động sản, động sản, vật quyền, địa dịch¹⁰... Chẳng hạn như để bảo vệ quyền sở hữu, pháp luật quy định chủ sở hữu được định đoạt và sử dụng tài sản thuộc quyền của mình một cách tuyệt đối, miễn là không vi phạm điều cấm của luật¹¹. Pháp luật thời Pháp thuộc thừa nhận và bảo vệ bốn hình thức sở hữu, bao gồm: sở hữu pháp nhân công (tức sở hữu Nhà nước và sở hữu làng xã), sở hữu pháp nhân tư (bao gồm: sở hữu của các Hội thương mại và các Hội khác được pháp luật bảo vệ, sở hữu chung (tức nhiều người cùng sở hữu một tài sản) và sở hữu tư nhân¹². Về quyền khác đối với tài sản, pháp luật thời kỳ Pháp thuộc đã ghi nhận khá cụ thể các quy định về quyền hưởng dụng, quyền địa dịch, quyền thuê dài hạn, quyền cầm cố và thế chấp. Trong đó, quyền thuê dài hạn, quyền cầm cố, thế chấp có thể xem là lần đầu tiên được nội luật hóa một cách khá rõ ràng trong luật so với các giai đoạn trước đó¹³. Quyền hưởng dụng thu lợi là quyền hưởng dụng vật sở hữu của người khác, cũng như sở hữu chủ vậy, nhưng phải giữ nguyên vật ấy cho chủ sở hữu¹⁴. Theo Điều 602 Bộ Dân luật Bắc kỳ năm 1931 và Điều 629 Hoàng Việt Trung kỳ Hộ luật năm 1936, địa dịch là những hạn chế mà một bất động sản phải gánh (gọi là bất động sản chịu địa dịch) để làm ích cho một bất động sản của người khác (gọi là bất động sản hưởng địa dịch). Bên cạnh các vấn đề về tài sản, hai Bộ luật Dân sự Bắc kỳ và Trung kỳ còn có các quy định về thừa kế, về nghĩa vụ và khế ước và các quy định về tố tụng dân sự.

Sau năm 1945, đặc biệt là sau khi thống nhất đất nước năm 1975, Bộ luật Dân sự đầu tiên của Việt Nam được ban hành vào năm 1995. Bộ luật Dân sự

⁹ Phạm Thị Phương Thanh (2021), *Tlđđ*.

¹⁰ Lưu Thị Phấn (2020), *Sơ lược hệ thống pháp luật dân sự Việt Nam trong quá trình tiếp cận lý thuyết vật quyền*, Tạp chí Dân chủ và Pháp luật, truy cập tại <https://danchuphapluat.vn/so-luoc-he-thong-phap-luat-dan-su-viet-nam-trong-qua-trinh-tiep-can-ly-thuyet-vat-quyen>, truy cập ngày: 01/08/2024.

¹¹ Lưu Thị Phấn (2020), *Tlđđ*.

¹² Nguyễn Văn Khánh (2013), *Nghiên cứu về quyền sở hữu đất đai ở Việt Nam*, Tạp chí Khoa học ĐHQGHN, Khoa học Xã hội và Nhân văn, Tập 29, Số 1 (2013) 1-16.

¹³ Lưu Thị Phấn (2020), *Tlđđ*.

¹⁴ Nguyễn Văn Khánh (2013), *Tlđđ*.

LỊCH SỬ VÀ PHÁP LUẬT VỀ THỜI KỲ PHÁP THUỘC TẠI ĐÔNG DƯƠNG

năm 1995 sau đó đã được thay thế bởi Bộ luật Dân sự năm 2005 và 2015. Các Bộ luật Dân sự năm 1995, 2005 và 2015 của Việt Nam được pháp điển hóa phần nào đó theo mô hình của Liên Xô và Đức, trong đó có phần về những quy định chung của luật dân sự¹⁵. Ngoài ra, không giống như Bộ luật Dân sự Pháp, các quy định về hôn nhân và gia đình tại Việt Nam không nằm trong các Bộ luật Dân sự 1995, 2005 và 2015, mà được quy định trong một văn bản pháp luật độc lập về hôn nhân và gia đình. Tuy vậy, dấu ấn của pháp luật dân sự Pháp ít nhiều vẫn còn lưu lại trong các Bộ luật Dân sự đương đại của Việt Nam cho đến ngày nay. Mặc dù cả ba Bộ luật Dân sự của Việt Nam vào năm 1995, 2005 và 2015 phần nào theo mô hình của Liên Xô và Đức, theo đó có phần những quy định chung của luật dân sự, nhưng nội dung phần này có một vài điều khoản tương tự như trong Bộ luật Dân sự giản yếu năm 1883, vốn được xây dựng theo bố cục và tinh thần của Bộ luật Dân sự Pháp năm 1804, trong đó có các điều khoản liên quan đến chủ thể là cá nhân như: các quy định về nhân thân, giám hộ, nơi cư trú, tuyên bố mất tích, tuyên bố chết... Nếu như tài sản và sở hữu là một chế định nằm trong một phần riêng trong Bộ luật Dân sự năm 1995 và 2005, tương tự như cách kết cấu của Bộ luật Dân sự Pháp, thì đến Bộ luật Dân sự năm 2015, tài sản được nằm trong phần quy định chung của luật dân sự, chỉ có quyền sở hữu và quyền khác đối với tài sản nằm trong phần chế định. Trong đó, quyền khác đối với tài sản từng là một trong những quy định trong Quyền nói về tài sản của Bộ Dân luật Bắc kỳ năm 1931 và Hoàng Việt Trung kỳ Hộ luật năm 1936, vốn sao chép Bộ luật Dân sự Pháp năm 1804, nay thành một trong điểm mới của Bộ luật Dân sự năm 2015. Ngoài ra, các quy định về nghĩa vụ và hợp đồng cùng với các quy định về thừa kế như: các căn cứ phát sinh nghĩa vụ, thực hiện nghĩa vụ, chấm dứt nghĩa vụ, giao kết hợp đồng, thực hiện hợp đồng, sửa đổi, chấm dứt hợp đồng, thừa kế theo pháp luật, thừa kế theo di chúc... mặc dù không được chú trọng trong Bộ luật Dân sự giản yếu năm 1883, nhưng vẫn còn được duy trì từ thời Pháp thuộc, tức trong Bộ Dân luật Bắc kỳ năm 1931 và Hoàng Việt Trung kỳ Hộ luật năm 1936, cho đến các Bộ luật Dân sự đương đại của Việt Nam vào 1995, 2005 và 2015. So với các ngành luật khác trong hệ thống pháp luật Việt Nam, luật dân sự được xem là luật chung¹⁶, thiết lập các nguyên tắc chi phối hệ thống luật tư. Điều này đã được khẳng định trong luật các nước thuộc hệ thống pháp luật châu Âu lục địa,

¹⁵ Ngô Huy Cương (2016), *Tlđđ*.

¹⁶ Theo khoản 1 Điều 4 Bộ luật Dân sự năm 2015, Bộ luật Dân sự “là luật chung điều chỉnh các quan hệ dân sự”.

điển hình là Pháp, và đang dần được khẳng định trong quá trình hoàn thiện pháp luật dân sự Việt Nam¹⁷.

3. Pháp luật hình sự thời kỳ Pháp thuộc và sự ảnh hưởng đến pháp luật hình sự Việt Nam hiện đại

Sự đô hộ của thực dân Pháp trên bán đảo Đông Dương trong khoảng gần một thế kỷ đã làm thay đổi sâu sắc pháp luật Việt Nam trên cả ba phương diện: tính chất, nội dung và hình thức pháp luật. Trước đây, hệ thống pháp luật phong kiến Việt Nam không có sự phân chia thành các ngành luật cụ thể mà đều được thể hiện dưới dạng quy phạm của luật hình. Bằng việc ban hành ba Bộ luật Hình sự áp dụng trên ba miền Bắc - Trung - Nam, người Pháp đã xác định lại giới hạn của luật hình sự trong phạm vi điều chỉnh quan hệ giữa Nhà nước bảo hộ với người mà Nhà nước coi là đã thực hiện hành vi phạm tội. Cũng chính vì vậy nên nguồn của pháp luật thời kỳ này bao gồm cả án lệ. Khái niệm “án lệ” chính thức xuất hiện và được coi là nguồn của Luật Hình sự Việt Nam giai đoạn này bên cạnh nguồn luật văn bản là loại nguồn quan trọng¹⁸. Trong thời kỳ Pháp thuộc, nguồn luật hình sự có các loại sau: Các văn bản pháp luật do chính quyền thực dân ban hành, gồm có: bộ Hình luật Pháp tu chính áp dụng ở Nam kỳ và các Nghị định có tính lập pháp của Toàn quyền Đông Dương áp dụng chung cho phần lãnh thổ ba nước Đông Dương (Việt Nam, Lào, Campuchia); Các văn bản pháp luật do triều đình Huế ban hành, gồm có: bộ Hoàng Việt Hình luật áp dụng ở Trung kỳ (trừ Đà Nẵng theo quy chế thuộc địa áp dụng quy định bộ Hình luật Pháp tu chính), bộ Hình luật Bắc kỳ áp dụng ở Bắc kỳ (trừ Hà Nội và Hải Phòng là hai thành phố theo quy chế thuộc địa áp dụng quy định bộ Hình luật Pháp tu chính như Đà Nẵng) và các đạo Dụ của vua Nguyễn theo sự phê chuẩn của người Pháp áp dụng ở Bắc kỳ và Trung kỳ¹⁹.

Trên cơ sở đó, cũng giống như pháp luật dân sự, pháp luật hình sự ở thời kỳ này được chia thành ba văn bản luật áp dụng ở ba miền khác nhau, cụ thể là:

Thứ nhất, ở Nam kỳ, trong Sắc luật ngày 16/3/1890, thực dân Pháp quy định từ thời điểm này, các Tòa án Nam kỳ phải áp dụng pháp luật hình sự của Pháp thay cho Bộ luật Gia Long, ngoại trừ trường hợp pháp luật hình sự của

¹⁷ Trường Đại học Mở Thành phố Hồ Chí Minh, Nguyễn Ngọc Điện (chủ biên) (2023), *Giáo trình Luật dân sự, Tập 1*, NXB. Đại học Quốc gia TP. HCM, TP. HCM, tr. 35 - 36.

¹⁸ Nguyễn Anh Tuấn (2012), *Nguồn luật văn bản của Luật Hình sự Việt Nam*, Tạp chí Khoa học Đại học Quốc gia Hà Nội, Chuyên san Luật học, Số 28 (2012), tr. 95 - 96.

¹⁹ Nguyễn Anh Tuấn (2012), *Nguồn của Luật Hình sự Việt Nam*, NXB. Chính trị Quốc gia, Hà Nội.

Kỷ yếu Hội thảo khoa học Quốc tế
LỊCH SỬ VÀ PHÁP LUẬT VỀ THỜI KỲ PHÁP THUỘC TẠI ĐÔNG DƯƠNG

Pháp chưa dự liệu được. Đến ngày 31/12/1912, Toàn quyền Đông Dương ban hành Sắc luật đã sửa đổi 56 điều của Bộ luật Hình sự Pháp thành Hình luật Canh cải và cho áp dụng tại Nam kỳ. Hình luật Canh cải gồm lời nói đầu, 4 quyển với 484 điều. Trong đó, Hình luật Canh cải chủ yếu là công cụ của thực dân Pháp trong việc đàn áp trong phong trào cách mạng của nhân dân Việt Nam²⁰.

Thứ hai, ở Bắc kỳ thời kỳ này là đất “nửa bảo hộ” đặt dưới quyền cai trị của một viên thống sứ người Pháp và người phạm tội sẽ chịu áp dụng Luật hình An Nam theo Nghị định ngày 01/12/1921 của Toàn quyền Đông Dương. Luật hình An Nam gồm 40 chương và 233 điều. Luật hình An Nam không có gì khác biệt so với Hình luật Canh cải về mặt nội dung, mà chủ yếu khác về mặt hình thức. Luật hình An Nam cũng có những quy định rất hà khắc đối với hành vi chống lại thực dân Pháp.

Thứ ba, ở Trung kỳ, bằng Dụ số 43 ngày 31/7/1933 của Bảo Đại, Hoàng Việt Hình luật được ban hành và áp dụng. Hoàng Việt Hình luật gồm 29 chương, 424 điều. Mặc dù tại Điều 1 Bộ luật này quy định: “*Các thể lệ trong luật này là trích lấy ở Luật Gia Long và giữ theo những điều lưu truyền của nước Nam, chỉ châm chước sửa sang lại*”, nhưng về thực chất, chủ yếu là sao chép lại Hình luật Canh cải. Hoàng Việt Hình luật dành hẳn một chương XI quy định về “*những tội xâm phạm đến đức Hoàng đế, Hoàng thân và cuộc trị yên của Nhà nước*”.

Dù ở ba kỳ có chế độ pháp luật hình sự khác nhau nhưng thực ra đều chịu sự ảnh hưởng sâu đậm của Bộ luật Hình sự Pháp năm 1810. Do đó, ngoài một số điểm khác biệt mang tính đặc thù của chế độ phong kiến quân chủ ở Trung kỳ được thể hiện trong bộ Hoàng Việt Hình luật, còn lại pháp luật hình sự ở Việt Nam lúc bấy giờ đã trở thành công cụ cho thực dân Pháp và tay sai duy trì chế độ thực dân xâm lược và đàn áp nhân dân ta.

Trên thực tế Luật hình Canh cải là Bộ luật Hình sự của Pháp thời bấy giờ đã được sửa đổi một số điều nên nó không bao quát hết được các quan hệ xã hội của Việt Nam lúc bấy giờ. Hơn nữa ngoài hệ thống pháp luật mà thực dân Pháp áp dụng thì lúc này các mối quan hệ xã hội Việt Nam vẫn được điều chỉnh bằng lệ làng, phong tục tập quán. Luật hình An Nam không có gì khác biệt lớn so với Luật hình Canh cải về nội dung mà chỉ khác về hình thức. Như vậy, nội dung quy định về tội phạm trong Luật hình An Nam cũng giống như trong Luật hình Canh cải nên trên thực tế Luật hình An Nam và Luật hình Canh cải đều có gốc từ pháp luật hình sự của Pháp.

²⁰ Nguyễn Huy Chiêu (1972), *Hình luật*, Viện Đại học Sài Gòn xuất bản, Sài Gòn, tr. 132 - 133.

Cũng giống như Bộ luật Bắc kỳ và Nam kỳ, Bộ luật Trung kỳ quan niệm các tội xâm phạm sở hữu là các hành vi xâm phạm đến quan hệ sở hữu gây thiệt hại đến tài sản của nhà nước, chính quyền và người dân. Những hành vi xâm phạm đến tài sản đặc biệt này đều bị đe dọa áp dụng những hình phạt nghiêm khắc nhất. Không chỉ chú ý bảo vệ tài sản của nhà vua hoặc tài sản của nhà nước khác trong nội vụ kho vàng, nhà nước phong kiến cũng chú ý đến sự bảo hộ tài sản của người dân trong xã hội. Điều này được thể hiện thông qua các tội phạm xâm phạm sở hữu được quy định trong các Bộ luật Hình sự ở thời kỳ này. Chẳng hạn, Hoàng Việt Luật lệ dành ra 12 điều quy định về tội trộm cắp tài sản và một số điều luật về tội cướp giết tài sản, tội cưỡng đoạt tài sản hay tội lừa đảo chiếm đoạt tài sản. Tuy vậy, các quy định về các tội xâm phạm sở hữu trong Hoàng Việt Luật lệ có những hạn chế nhất định do điều kiện hoàn cảnh của chi phối và mang dấu ấn đặc trưng của chế độ phong kiến Việt Nam nhưng đã có tác dụng góp phần duy trì trật tự xã hội chống lại các hành vi phạm tội²¹.

Khi quy định về các tội phạm xâm phạm nhân phẩm danh dự đối với trẻ em, Luật Hình An Nam thi hành ở Bắc kỳ quy định người nào thông dâm với con gái chưa đủ 15 tuổi phải bị hình phạt tội đồ (bị giam và phục dịch cực nhọc trong nhà tù); nếu thông dâm chưa thành thì bị phạt từ ba đến năm năm tù. Hình luật Canh cải, áp dụng tại Nam kỳ, trong đó quy định: *"Tội phạm gian với con nít, bất kỳ trai hay gái, chưa đến 13 tuổi, dù đã thành việc hoặc chưa thành việc mà không có hãm hiếp con nít ấy thì phải tù biệt giam"*²². Như vậy pháp luật chính quyền thuộc địa Pháp ở Việt Nam thời bấy giờ cũng xử phạt nặng với hành vi hiếp dâm trẻ em, đặc biệt là đã ghi nhận hành vi chưa giao cấu với trẻ em cũng bị coi là tội phạm và bị xử phạt rất nặng. Hành vi này cũng đã được Bộ luật Hình sự Việt Nam hiện đại kế thừa và quy định là tội dâm ô với trẻ em.

4. Đánh giá sự tác động và ảnh hưởng đến pháp luật dân sự và hình sự Việt Nam hiện đại

Trong thời kỳ Pháp thuộc, dưới sự ảnh hưởng của Bộ luật Dân sự Napoléon năm 1804, một số Bộ luật Dân sự đã được ban hành tại Việt Nam. Trong đó, hai Bộ Dân luật Bắc kỳ năm 1931 và Hoàng Việt Trung kỳ Hộ

²¹ Trương Quan Vinh (2008), *Tội phạm và hình phạt trong Hoàng Việt Luật lệ*, NXB. Tư pháp, Hà Nội, tr. 117.

²² Báo Nghệ An điện tử (2019), *Kẻ dâm ô trẻ em bị phạt biệt giam ở thời Pháp thuộc*, truy cập tại <https://baonghean.vn/ke-dam-o-tre-em-bi-phat-biet-giam-o-thoi-phap-thuoc-10195666.html>, truy cập ngày 18/8/2024.

LỊCH SỬ VÀ PHÁP LUẬT VỀ THỜI KỲ PHÁP THUỘC TẠI ĐÔNG DƯƠNG

luật năm 1936 gần như “sao chép” toàn bộ các điều khoản của Bộ luật Dân sự Pháp năm 1804. Mặc dù có sự học hỏi kinh nghiệm làm luật của của quốc gia trên thế giới, nhưng các Bộ luật Dân sự đương đại tại Việt Nam, trong đó có Bộ luật Dân sự 1995, 2005 và 2015 đã kế thừa các quy định pháp luật dân sự thời kỳ Pháp thuộc và Bộ luật Napoléon năm 1804, đặc biệt là việc xem luật dân sự là luật gốc, thiết lập các nguyên tắc chi phối toàn bộ hệ thống luật tư.

Trong khi đó, cách thức xây dựng pháp luật hình sự thời kỳ Pháp thuộc đều coi nguồn của luật hình sự là Bộ luật Hình sự. Về cơ bản, Bộ luật Hình sự đã đáp ứng được nhu cầu điều chỉnh các quan hệ xã hội bằng pháp luật của xã hội đương thời, nhất là trong những lĩnh vực quan trọng mà nhà nước phong kiến đặc biệt quan tâm. Các quy phạm pháp luật được xây dựng theo hướng cụ thể hóa tối đa hành vi phạm tội cụ thể để đưa ra các biện pháp chế tài xử phạt tương ứng. Điều này thể hiện sự tiến bộ khi cho phép áp dụng luật một cách trực tiếp mà không nhất thiết phải đưa ra các quy định khác để giải thích luật, đồng thời cũng làm cho pháp luật được rõ ràng, minh bạch, chống lại sự tùy tiện trong hoạt động áp dụng pháp luật. Bên cạnh đó đã có các văn bản khác để bổ sung hỗ trợ trong việc điều chỉnh các quan hệ xã hội đương thời là một nét đặc trưng và thống nhất trong pháp luật hình sự Việt Nam thời kỳ này. Chẳng hạn như trong Hoàng Việt Luật lệ, ngoài phần chính còn có phần giải thích, điều lệ và tập chú (chú thích) để tiện việc áp dụng. Hay chẳng hạn như chính quyền Pháp đã bổ sung về các tội vi cảnh đồng thời quy định hình phạt đối với các tội vi cảnh đó trong một Nghị định mà trong Hình luật Canh cải của Pháp được thi hành ở Nam kỳ trước đó chưa quy định. Điều này có thể hiểu rằng tội phạm không chỉ được quy định trong Bộ luật Hình sự mà còn quy định trong các văn bản pháp luật khác.

Ngoài ra để thực hiện chính sách cai trị dân tộc Việt Nam mà thực chất để đàn áp phong trào đấu tranh yêu nước của nhân dân lao động mà chính quyền thực dân Pháp còn ban hành một số Sắc luật²³ nhằm quy định hạn chế vật tước bỏ những quyền tự nhiên tối thiểu nhất của con người và quy định các tiết chế tài hình sự áp dụng nếu có hành vi vi phạm pháp quy định đó. Đây cũng được xem là một mô hình “hình tháp” trong đó văn bản có giá trị cao nhất là nguồn của ngành luật chính là đỉnh tháp, phần còn lại là các văn bản hướng dẫn áp dụng pháp luật mà pháp luật Việt Nam hiện hành đã kế

²³ Xem thêm Dương Kinh Quốc (1981), *Việt Nam: Những sự kiện lịch sử 1858-1945*, tập I, NXB. Khoa học xã hội, Hà Nội, tr. 95.

thừa và học hỏi kinh nghiệm xây dựng. Điều này hiển nhiên cũng mang dấu ấn của cách xây dựng pháp luật thời kỳ Pháp thuộc với các điều luật, ngoài phần chính vẫn còn có phần giải thích, điều lệ và tập chú (chú thích) để tiện việc áp dụng. Tuy nhiên, điểm khác giữa pháp luật hiện hành và pháp luật thời kỳ Pháp thuộc là đa số các điều luật trong luật cổ đều được giải thích và có lệ kèm theo, có điều luật được phụ thêm. Trong khi đó Bộ luật Hình sự hiện hành lại có không nhiều các điều luật được hướng dẫn bởi các văn bản kèm theo²⁴.

Không thể phủ nhận rằng, sự ảnh hưởng của pháp luật của Pháp vào Việt Nam trong giai đoạn là thuộc địa của Pháp đã dẫn đến áp dụng vào thực tế, dấu cho có sự điều chỉnh và bổ sung để phù hợp với Việt Nam là một nước thuộc địa thời bấy giờ ở khu vực châu Á vốn có những cái nét văn hóa khác xa so với châu Âu nhưng vẫn tạo ra những đổi mới trong tư duy lập luận và xây dựng những định chế mới mà nó có giá trị kế thừa sau này trong quá trình hoàn thiện pháp luật ở thời kỳ hiện đại. Mặc dù như một tác giả đã nhận định rằng pháp luật hình sự Việt Nam thời Pháp thuộc đã không tạo thành hệ thống thống nhất do hậu quả của chính sách chia để trị²⁵, những rõ ràng là vẫn chứa đựng số giá trị pháp luật truyền thống tiến bộ, cần phải được chú ý nghiên cứu một cách sâu sắc và kỹ càng để lĩnh hội và kế thừa. Chẳng hạn như chế định về tài sản, quyền sở hữu tài sản trong pháp luật dân sự hay chế định về phân loại tội phạm trong pháp luật hình sự có sự kế thừa và ảnh hưởng rõ nét của pháp luật thời kỳ Pháp thuộc.

5. Kết luận

Có thể nói rằng pháp luật dân sự và hình sự của Việt Nam ở thời kỳ Pháp thuộc mang nét đặc trưng của pháp luật thời kỳ phong kiến với đỉnh cao là Hoàng Việt Luật lệ cũng như pháp luật tư bản thực dân với Bộ luật Dân sự Napoléon năm 1804, Bộ luật Hình sự Pháp 1810. Đây cũng là giai đoạn duy nhất trong lịch sử lập pháp Việt Nam, trên lãnh thổ một đất nước có đến 3 bộ luật cùng song song tồn tại và áp dụng trên ba vùng miền khác nhau cho thấy được tính đa dạng và tính đặc trưng, khác biệt của pháp luật thời kỳ này. Cho dù những quy định của các văn bản pháp luật này không còn phù hợp bởi lẽ mục đích của việc ban hành pháp luật ở thời kỳ đó là nhằm thực hiện chính

²⁴ Nguyễn Anh Tuấn (2012), *Nguồn luật văn bản của Luật Hình sự Việt Nam*, Tlđđ.

²⁵ Lê Cẩm (2018), *Pháp luật hình sự Việt Nam từ thế kỷ X đến nay - Lịch sử và thực tại*, NXB. Đại học Quốc gia Hà Nội, tr. 89.

LỊCH SỬ VÀ PHÁP LUẬT VỀ THỜI KỲ PHÁP THUỘC TẠI ĐÔNG DƯƠNG

sách chia để cai trị, duy trì ách thống trị của mình. Tuy vậy những giá trị mà các bộ luật ở thời kỳ Pháp thuộc để lại cũng giúp ích cho các nhà lập pháp Việt Nam trong việc xây dựng một số chế định quan trọng trong pháp luật dân sự và hình sự với tư cách là hai ngành luật trung tâm trong hệ thống pháp luật Việt Nam.

DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bộ luật Dân sự Pháp năm 1804, truy cập tại https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/1804 - 03 - 25, truy cập ngày 01/08/2024.
2. Báo điện tử Đảng Cộng sản Việt Nam (2024), *Ngày này năm xưa: 05/6*, truy cập tại <https://dangcongsan.vn/ngay - nay - nam - xua/ngay - nay - nam - xua - 05 - 6 - 666441.html#:~:text=Hi%E1%BB%87p%20%C6%B0%E1%BB%9Bc%20n%C3%A0y%20quy%20%C4%91%E1%BB%8Bnh,Nha%20t%E1%BB%B1%20do%20bu%C3%B4n%20b%C3%A1n.>, truy cập ngày 01/08/2024.
3. Dương Kinh Quốc (1981), *Việt Nam: Những sự kiện lịch sử 1858 - 1945*, tập I, NXB. Khoa học xã hội, Hà Nội.
4. Lê Cẩm (2018), *Pháp luật hình sự Việt Nam từ thế kỷ X đến nay - Lịch sử và thực tại*, NXB. Đại học Quốc gia Hà Nội, Hà Nội.
5. Lưu Thị Phần (2020), *Sơ lược hệ thống pháp luật dân sự Việt Nam trong quá trình tiếp cận lý thuyết vật quyền*, Tạp chí Dân chủ và Pháp luật, truy cập tại <https://danchuphapluat.vn/so - luoc - he - thong - phap - luat - dan - su - viet - nam - trong - qua - trinh - tiep - can - ly - thuyet - vat - quyen>, truy cập ngày 01/08/2024.
6. Ngô Huy Cương (2016), *Sự ảnh hưởng của pháp luật Pháp tới luật tư ở Việt Nam*, Tạp chí Nhà nước và Pháp luật, Số 12 (316), T6/2026.
7. Nguyễn Huy Chiêu (1972), *Hình luật*, Viện Đại học Sài Gòn xuất bản, Sài Gòn.
8. Nguyễn Văn Khánh (2013), *Nghiên cứu về quyền sở hữu đất đai ở Việt Nam*, Tạp chí Khoa học ĐHQGHN, Khoa học Xã hội và Nhân văn, Tập 29, Số 1 (2013) 1 - 16.
9. Nguyễn Văn Thảo (chủ nhiệm) (1997), *Một số vấn đề về pháp luật dân sự Việt Nam từ thế kỷ XV đến thời Pháp thuộc*, Đề tài nghiên cứu khoa học cấp Bộ.

10. Phạm Thị Phương Thanh (2021), *Bộ luật Dân sự Bắc kỳ là gì ? luật Dân sự Nam kỳ là gì ? Bộ luật Dân sự Trung kỳ là gì?*, truy cập <https://luatminhkhue.vn/bo-luat-dan-su-bac-ky-la-gi-tim-hieu-bo-luat-dan-su-nam-la-gi>, truy cập ngày 01/08/2024.
11. Thái Vĩnh Thắng (2009), *Văn hóa pháp luật và những ảnh hưởng pháp luật ở Việt Nam*, Tạp chí Nghiên cứu lập pháp, truy cập http://www.nclp.org.vn/nha_nuoc_va_phap_luat/van-hoa-phap-luat-phap-nhung-anh-huong-toi-phap-luat-o-viet-nam/?Searchterm=t%E1%BB%A5ng, truy cập ngày 01/08/2024.
12. Nguyễn Anh Tuấn (2012), *Nguồn luật văn bản của Luật Hình sự Việt Nam*, Tạp chí Khoa học Đại học Quốc gia Hà Nội, Chuyên san Luật học, 28 (2012).
13. Nguyễn Anh Tuấn (2012), *Nguồn của Luật Hình sự Việt Nam*, NX Chính trị quốc gia, Hà Nội.
14. Trương Quan Vinh (2008), *Tội phạm và hình phạt trong Hoàng Việt Luật lệ*, NXB. Tư pháp, Hà Nội.
15. Trường Đại học Mở Thành phố Hồ Chí Minh, Nguyễn Ngọc Đi (chủ biên) (2023), *Giáo trình Luật dân sự, Tập 1*, NXB. Đại học Quốc gia T HCM, TP. HCM.
16. VnExpress.net (2019), *Kẻ dâm ô trẻ em bị phạt biệt giam ở th Pháp thuộc*, truy cập tại <https://baonghean.vn/ke-dam-o-tre-em-bi-ph-biet-giam-o-thoi-phap-thuoc-10195666.html>, truy cập ngày 18/8/2024.